

УДК 811.111'42:17.022

Ф.А. Моїсєєва,
старший викладач

(Донецький державний університет економіки і торгівлі)

МОРАЛЬНА ОЦІНКА НА АКСІОЛОГІЧНІЙ ШКАЛІ

У статті досліджено положення на аксіологічній шкалі морального виду оцінки в мовленнєвому акті оцінки та різноманітні засоби вираження моральної оцінки, зроблений висновок про складну структуру цього виду оцінки. Ключові поняття: evaluation, moral evaluation, speech act, axiological scale.

Увага дослідників постійно привертається до вивчення категорії оцінки, яка більшістю авторів визначається як судження про цінності [1; 2; 3; 4]. Види оцінних мовленнєвих актів майже не досліджені, і віднесення того чи іншого висловлення до класу оцінних чи не оцінних залишається дискусійним. Цінність може бути визначена як позитивна чи негативна сутність об'єктів навколишнього світу для людини, соціального класу, групи чи суспільства в цілому, яка зумовлена не тільки властивостями об'єкта, а й його місцем у сферах людської життєдіяльності та соціальних стосунків. Справедливою є точка зору Ю.Д. Апресян, що людина існує в мовленнєвій картині світу перш за все як динамічна, діяльнісна істота, яка виконує дії трьох типів – фізичні, інтелектуальні та мовленнєві, які, як правило, супроводжуються оцінкою, в тому числі і моральною [5].

У сучасній науковій літературі визначення моральної оцінки залишається суперечливим. Оцінка як один із способів висловлення ставлення того, хто говорить, до фактів реальної дійсності пов'язана з пізнанням об'єктивного світу. Моральна оцінка – це один із видів оцінки, акт виявлення та обґрунтування моральної цінності тих чи інших феноменів (вчинків, намірів та ін.), які складають розумову людську діяльність; судження (висловлення), яке висловлює суто моральне "схвалення" чи "не схвалення" цих феноменів. У системі моральних відносин моральна оцінка виконує головним чином роль моральної санкції, соціальна значущість та ефективність якої визначається реальною вагою моралі серед інших факторів, які детермінують людську поведінку" [6:183]. За іншими джерелами, основою моральної оцінки є уявлення про добро та зло, честь та безчестя, справедливість, звияту та підступність, а також про моральні переконання, почуття та звички, які складають у сукупності моральну свідомість особи [7:499]. Останнє визначення, на наш погляд, має перевагу над іншими, тому що підкреслює суб'єктивне ставлення особи до об'єкта оцінювання в системі цінностей, яка склалась у певному соціумі.

Однак наявність суперечливих визначень моральної оцінки свідчить про актуальність дослідження цього явища, тому в цій роботі йдеться суто про моральний вид оцінних висловлень, який досліджується на матеріалі класичної американської літератури, зокрема твору Т.Капоте "Лугова арфа".

Поділяємо точку зору Н.Д. Арутюнової, що елементом структури категорії оцінки є аксіологічна шкала, яка може бути представленою у вигляді асиметричної опозиції "позитивної" і "негативної" оцінки. Її асиметричність випливає з того, що нормою є переважно позитивна оцінка. Щодо аналізу структури моральної оцінки, то він потребує надання якоїсь шкали цінностей, тобто аксіологічного виміру категорії моральної оцінки. Існують різні тлумачення засобів вираження оцінки в мовленнєвому акті. За думкою Н.Д. Арутюнової, аксіологічне значення оцінки представлено у мові двома основними видами: загальнооцінним та конкретнооцінним. Останній, у свою чергу, підрозділяється на групи: 1) сенсорні; 2) сублімовані чи абсолютні; 3) раціоналістичні. Наведені типи оцінки набули детального вивчення в науковій літературі, окрім моральної, яка залишається поза пильною увагою дослідників, що може бути пояснені складністю цього підвиду оцінного висловлення та невизначеністю його критеріїв та ознак.

Інша класифікація (за Х.фон-Врігтом) ближче підходить до моральних категорій й базується на шести формах "добра": інструментального, технічного, медичного, утилітарного, гедоністичного та добра людини [1:27].

Т.А. Космеда пропонує виокремити дві категорії оцінки: ідеологічну та психологічну, кожна з яких має свої особливості [4:215].

Однак такі погляди не можна визнати досконалими внаслідок неповної визначеності підстав до виокремлення моральної оцінки. Та сама сутність залежно від ситуації може бути оціненою позитивно чи негативно. При цьому цінність речі не завжди визначається всією сукупністю чи певними властивостями, що мають значення до ситуації, стосовно якої ці речі оцінюються.

За нашим переконанням, більш досконалою є класифікація оцінки залежно від характеру критеріїв оцінної кваліфікації, яку здійснює суб'єкт, та на ставлення його до предмета оцінки. У зв'язку з відсутністю загальноприйнятого визначення моралі та її різноманітністю, шкала моральної оцінки має досить загальний вигляд. Основною опозицією такої аксіологічної шкали є протиставлення "засудження / схвалення", що імплікує трансформовану "плюс / мінус" оцінку. Подальша класифікація моральної позитивної оцінки передбачає, за нашими враженнями, доречно виділення таких підтипів, як схвалення, співчуття. Тип моральної негативної оцінки може бути у вигляді таких оцінок, як 1) зневажлива; 2) презирлива; 3) осудлива; 4) образлива.

Ми поділяємо точку зору багатьох учених [1; 2; 3; 4; 5] у тому, що позитивна оцінка припускає не тільки наявність у об'єкта тих чи інших переваг, але також і те, що їх загальна "вага" перевищує "вагу" негативних властивостей. Негативна моральна оцінка об'єкта вказує не тільки на його вади, але й на те, що наявні позитивні якості недостатні для того, щоб їх компенсувати. Діюча в цій галузії система паритетів (вона дуже суб'єктивна) не зводиться до чисельного співвідношення. Вона зв'язана з ієрархією цінностей, у першу чергу моральних, у якій зовнішнім чинникам надається менша вага, ніж внутрішнім якостям.

Нерідко оцінні відношення розглядаються як один із видів модальності, що супроводжує висловлення. Так, В.М. Телія визначає оцінну модальність як зв'язок, що встановлений між ціннісною орієнтацією того, хто говорить, та того, хто слухає, і реалією, що позначається та яка оцінюється позитивно чи негативно залежно від існуючого "стандарту" в бутті речей чи ідей відповідно до певної картини світу [8:23].

Природно, що в творах, написаних від першої особи, і мова персонажів, і авторська мова можуть висловлювати суб'єктивну моральну оцінку стосовно об'єкта. Цей факт проявляється у виборі автором відповідних мовних засобів. Роман Т.Капоте "Лугова арфа", де автор досягає особливої образності, особливого впливу тим, що в загальній структурі твору те чи інше слово, словосполучення набуває додаткового змісту, здобуває щось таке, чого не може повідомити проста формальна сукупність тих самих лексичних одиниць поза даним твором.

Аналіз мовного матеріалу показує, що моральна оцінка виражена різними засобами.

Що стосується розглянутої проблеми, то в таких випадках моральна оцінка тісно переплітається зі ставленням до поведінки людини і її вчинків. У таких випадках використовуються засоби, що існують на всіх рівнях мовної системи і реалізуються на синтаксичному рівні у висловленні, зокрема предикатами з меліоративним значенням, які виражають ілокутивний намір та перлокутивний ефект (метафорами). Адресант дає позитивну оцінку адресата і схвалює його властивості характеру чи вчинки, ознаки яких відповідають нормі моральної якості. Об'єкт оцінки кваліфікується тільки як "добре". Наприклад: *Dolly had been made too civilized by her own, the one she shared with Catherine and me, to feel the winds of wickedness that circulated elsewhere*. 'А сама Доллі, живучи в цьому світі, що ділила його лише з Катрін та мною, сягнула такої шляхетності, що просто не відчувала, які лихі вітри бурхають скрізь навколо неї' [Т.С., р.70]. Саме визначення суб'єкта як *too civilized* 'шляхетності' не має на увазі походження героїні, а зумовлює її внутрішню характеристику як людини піднесеної, відірваної від реальності, високоморальної (властивості характеру). Цей приклад яскраво свідчить, що функція стилістичного контексту полягає не лише в усуненні багатозначності, а й у створенні нових значень, у комбінаторному збільшенні змісту. Тобто контекст створює додаткові конотації.

Конкретнооцінні предикати негативної поведінки з пейоративним значенням кваліфікують об'єкт оцінки з одного боку, на основі його поведінки, а з іншого – через оцінку поведінки висвітлює її носія. Суб'єкт оцінки в цій ситуації вважає, що об'єкти оцінки в даних структурах поведінки погані порівняно з нормами моралі, прийнятими в соціумі. Тому вони засуджуються суспільством і кваліфікуються негативно. Наприклад, ситуація з Райлі та його дядьком Гарасом: *Right there in front of a crowd he accused his uncle of stealing money that belonged to Rose and that was meant for him and his sisters*. 'І тут-таки Райлі привселюдно звинуватив свого дядечка в тому, що він "привласнює" гроші Роз, які по праву належать йому, Райлі, та його сестрам. [Т.С., р.47]. В іншому прикладі порушений також один із головних постулатів життя соціуму "не кради! ". Вчинок доктора Рітца, який викрав гроші у Віріни та втік від своєї партнерки по бізнесу, визначається як аморальний: *Because, my God: our friend from Chicago, that hateful Dr.Morris Ritz, had skipped town after rifling Verend's safe of twelve thousand dollars in negotiable bonds...* 'Сталося ж бо таке, що боже ти мій – отої наш приятель із Чикаго, гідомірний доктор Моррис Ритц, наживав п'ятами з міста, поцупивши з Віріниного сейфа 12 тисяч доларів в оборотних облігаціях' [Т.С., р.75]. Застосування визначень у наведених прикладах *rifling* 'поцупивши', *had skipped* 'наживав п'ятами' створює сильну емоційність, показуючи обурення Коліна та його друзів цим учинком, який виходить за межі моральних норм соціуму.

Іншим засобом вираження моральної оцінки є емоційно-експресивна лексика. Переважна більшість вчених визначають емоційно-експресивну лексику як лексико-семантичні варіанти слова, що є носієм інформації про морально-оцінне ставлення мовця до реальної дійсності. Наприклад: *She had a proper laugh over this, then, with sudden soberness: But it's wicked – taking the bread out of children's mouth and using my name to do it. Shame on them!* – 'Вона, звісно, посміялася з нього, але потім ураз споважніла: – Але ж яка підлота видерти з рота в дітей шматок хліба та ще приплести до цього моє ім'я. Просто ганьба!' [Т.С., р.88]. Доллі обурена поведінкою Райлі стосовно сестри Айди. Такі емоційні слова, як *taking out* 'видерти', *it's wicked* 'підлота', *Shame on them!* 'ганьба', посилюють оцінку, яка дається персонажу.

Ці приклади підтверджують, що оцінне висловлення досягає комунікативної цілі – пробуджує до дії, застерігає. Воно сприяє встановленню певних моральних цінностей у суспільстві й визначається не тільки властивостями самого об'єкта, але й цілою низкою суб'єктивних факторів. *Sister Ida was known throughout six states as an infamous trollop; think of it, fifteen children and no sign of a husband!* – 'Щодо його так званої сестри Айди, то вона відома в шістьох штатах як найпослідуша розпусниця; та й то сказати – п'ятнадцятеро дітей, а чоловіка й духу не має!' [Т.С., р.85]. У цьому випадку Райлі, оцінюючи події, спирається на своє ставлення до сестри Айди (подобається / не подобається), а з іншого боку – на стереотипне уявлення про об'єкт і шкалу оцінок, на якому розташовані притаманні суб'єкту ознаки. Райлі у цьому випадку позначає поведінку осіб як погану, намагаючись висловити почуття обурення, яке викликає в нього ця поведінка.

У "Луговій арфі" стикаються дві життєві позиції: з одного боку – Доллі, з іншого – її сестри Віріни. Вчинок Доллі та її друзів, які оселяються в Річковому лісі та поривають з усталеним буденним життям, оцінюється з погляду мешканців містечка як нерозумний. Але для втікачів від суспільства це – відчайдушний вчинок, який заслуговує на пошану. У внутрішньому світі людини моральна оцінка відповідає думкам та почуттям, бажанням та потребам, зв'язі та цілеспрямованій волі. Це складає її конфліктність. У бік негативної оцінки тягне Віріна з доктором Рітцем, шерифом та їх оточенням. Усі головні герої живуть в унікальному соціумі, і, відповідно до цього, їх поведінка, вчинки, стосунки в різних ситуаціях з різними об'єктами не однозначні. Всіляка конкретна моральна оцінка являє собою застосування визначеного загального морального положення до конкретної ситуації. Наприклад, втеча Доллі у Річковий ліс – сміливий вчинок; вона таким способом намагається збере-

гти себе та близьких їй людей від негативного впливу оточення. Вчинок Доллі є добрим з точки зору моралі, тому що спрямований на користь дорогих їй людей. Автор, від імені якого йде розповідь у творі, співчуває героям, надає позитивної оцінки їхнім вчинкам. З точки зору мешканців містечка та старшої сестри Віріни, цей вчинок має бути засудженим, тому що він виходить за межі прийнятої моралі, вносить дисонанс у тихе життя містечка, являє собою негативний приклад іншим.

- *I say shame on you. How can you have come so far from God as to sit up in a tree like a drunken Indian – sucking cigarettes like a common... Floozy. – squalled Mrs. Buster.* - Який сором, кажу. Це ж треба зовсім віддалитися від Бога, щоб сидіти отак на дереві, наче п'яний індіанець, та ще й смалити сигарети, мов якась шльондра, зойкнула місіс Бастер'. [Т.С., р.43]. Місіс Бастер як представниця містечка висловлює офіційну точку зору мешканців містечка і засуджує поведінку Доллі та її приятелів. Такі висловлення мають суворішу причинну зумовленість, їх модальна рамка стає орієнтованою на знання мовником факту поведінки. Аргументація дозволяє суттєво посилити вплив оцінного блоку, оскільки вона призвана показати об'єктивність судження мовника та переконати адресата у правильності оцінки.

Результати аналізу свідчать, що негативній моральній оцінці притаманний більш сильний впливовий потенціал порівняно з позитивною оцінкою, що може бути поясненим переважанням негативної оцінки в свідомості соціуму. У ціннісних стосунках героїв "Лугової арфи" Т.Капоте кожен предмет проявляється в аспекті своєї аксіологічної значущості і в цьому розумінні стає предметом негативної, позитивної чи нейтральної моральної оцінки, відображаючи співвідношення позитивного та негативного у реальному світі. Мовний матеріал свідчить, що висловлень з негативною моральною оцінкою більше, ніж висловлень з позитивною, і це пояснюється асиметричністю аксіологічної шкали.

У визначених контекстуальних умовах засоби емоційної лексики, предикати почуттів та конкретно оцінні, а також метафоричність надають переконливості авторським характеристикам персонажів та сюжетних ситуацій. У мовленнєвих актах оцінки, де переважує моральний аспект, спостерігається ілюкутивний та перлюкутивний ефекти. Наша увага була сконцентрована на відхиленні у мовленнєвому висловленні від норми, яка склалася у суспільстві щодо поведінки та характеру особи. Узагальнення матеріалів твору показує, що об'єкти дійсності, відбиваючись у мовленнєвих актах, мають не визначений за числом і складом набір аксіологічно-релевантних властивостей.

Аналіз висловлювань, що містять моральну оцінку, дозволив зробити такі висновки.

У мовленнєвому акті оцінки морального типу адресант вкладає в оцінні висловлення такий зміст, який не завжди та не для всіх збігається із загальноприйнятим значенням слова, з уявленнями адресата, з реаліями, які це слово позначає. Прагматичне значення слова залежить від світогляду, віку, освіти та інших соціальних особливостей особи – носія мови, тому нерозуміння в перебігу спілкування людей виникають суто за факторами, які зумовлюють прагматичне значення висловлення. Виходячи з цього, визначення поняття моральної оцінки в мовленнєвому акті можна сформулювати як акт виявлення та обґрунтування моральної цінності особи, її вчинків, намірів і т.ін. У системі соціальних відносин моральна оцінка виконує роль своєрідної моральної санкції, яка застосовується до людської поведінки.

Зміст оцінних слів визначається, з одного боку, суспільними нормами оцінки, а з іншого – нормою індивідуальною, суб'єктивною. Моральна оцінка може мати різний вияв, який відображається в структурі лексичних значень слів.

Перевага негативних висловлень у мовленнєвому акті оцінки зумовлена асиметричним характером аксіологічної шкали. Оскільки все позитивне в нашій свідомості сприймається як норма, увага мовників концентрується на відхиленні від неї.

Моральна оцінка висловлюється різними засобами, серед яких найбільш поширеним є предикати з меліоративним та пейоративним значенням, метафори, оцінна модальність та конотативність.

Моральна оцінка пов'язана із емоційністю та експресивністю. Значення слова залежить від тієї функції, яку воно виконує в конкретному контексті чи ситуації. Результати проведеного дослідження свідчать, що якщо об'єктом, який оцінюється, є людина чи її атрибути, то навіть слова, які не мають оцінного значення, його набувають. При цьому основою оцінки ("точкою відліку") є стандартний стан речей, уявлення, яке усталене в даному соціумі про нормативну характеристику людини, і в решті решт нормативне стає оцінним. Оцінні слова відрізняються від інших тим, що вони висловлюють, у першу чергу, не реально існуючі ознаки предметів, а ставлення носія мови до визначеної норми.

Умовні скорочення

Т.С. – Т.Капоте. The Grass Harp. – М.: Progress Publishers, 1974. – Р. 29 – 118.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988. – 341 с.
2. Бессонова О.Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивно-гендерні аспекти. – Донецьк: ДонНУ, 2002. – 362 с.
3. Вольф О.М. Функциональная семантика оценки. – М.: Наука, 1985. – 228 с.
4. Бацевич Ф.С., Космеда Т.А. Очерки по функциональной лексикологии. – Львів: Світ, 1997. – 391 с.
5. Апресян Ю.Д. Избранные труды – в 2-х т.т. – М.: Языки русской культуры, 1995. – Т. 1. – 767 с.
6. Новая философская энциклопедия. – М.: Мысль, 2001. – Т. 1. – 692 с.
7. Философская энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1976. – Т.3. – 584 с.
8. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М.: Наука, 1986. – 143 с.

Матеріал надійшов до редакції 1.04.2004 р.

Моїсєєва Ф.А. Моральная оценка на аксиологической шкале.

Статья посвящена исследованию положения на аксиологической шкале морального вида оценки в речевом акте и средств ее выражения. Предметом оценивания являются свойства объектов и сами объекты в их способности (положительная аксиологическая значимость) или неспособности (отрицательная аксиологическая значимость) отвечать потребностям и запросам субъекта.

Moiseeva F.A. Moral Evaluation on the Axiological Scale.

This article deals with the investigation of the position on the axiological scale of the moral evaluation functioning as an evaluative speech act. The ways of moral evaluation expression on different language levels are considered. The properties of the objects and the objects themselves in their abilities (positive axiological value) and inabilities (negative axiological value) to meet the expectations of the subject are in the focus of evaluation.